
Orígens, camins i destins. Classe i gènere en l'estudi de la mobilitat/immobilitat social

Alfons Romero Díaz
Universitat de Girona

Resum: L'objectiu de la comunicació és comprovar la influència del gènere en el procés de transmissió de les posicions de classe de les famílies d'origen als fills i les filles. La hipòtesi de partida és que les pautes de mobilitat de classe intergeneracional d'homes i dones varien no tant pels percentatges finals de mobilitat/immobilitat com pels camins, les trajectòries i les vies a través de les quals es transmeten les posicions de classe. Així, si bé les trajectòries són principalment de classe, es constata que també són de gènere.

1. Introducció

Erikson i Goldthorpe intenten demostrar en *The Constant Flux* (1992) que les pautes de mobilitat de les dones són les mateixes que les dels homes. Conseqüentment, segueixen els autors, és innecessari estudiar la mobilitat femenina, fet que comporta un estalvi de recursos.

Pretenem demostrar que aquests autors s'equivoquen, ja que no més consideren els percentatges de mobilitat sense tenir en compte que els camins, les trajectòries, són diferents per a homes i dones

amb un mateix origen de classe. Així, si bé les trajectòries són principalment de classe, ho són també de gènere. Com veurem, les filles de les classes dominants s'assemblen més als seus germans que a les filles de les classes treballadores, però estan molt més desavantatjades que els primers.

2. Mobilitat relativa o mobilitat absoluta?

Una de les qüestions que més problemes ha generat a l'hora de comparar les pautes de mobilitat d'homes i dones ha estat el problema de les diferències en la dimensió dels marginals. És a dir, el problema de la comparació de dues estructures ocupacionals tan diferents com les que segueixen homes i dones. De fet, passa el mateix quan comparem marginals de pares¹ i fills/filles: els canvis en l'estructura productiva del país fan que comparem estructures ocupacionals diferents. Es tracta, en definitiva, de l'efecte de la mobilitat estructural.

Alguns autors han proposat tota una sèrie de tècniques d'anàlisi que pretenen disminuir l'efecte que les diferències en els marginals puguin produir en els percentatges de mobilitat.

Creiem que no s'haurien de perdre de vista quins són els objectius de les diferents tècniques d'anàlisi de la mobilitat social. Així, la taula de mobilitat relativa i les dades que se'n desprenen tenen com a objectiu mesurar el grau d'obertura d'una societat. L'efecte d'aquesta taula és igualar les pautes de mobilitat entre homes i dones.

Més útil (pel que aquí ens interessa) és la taula de mobilitat absoluta, atès que ens permetrà veure les diferents pautes que segueixen homes i dones (Abbott i Payne, 1990). És a dir, no ens interessa tant quina part de la mobilitat de les persones és deguda al canvi de l'estructura productiva com el fet que realment hi ha homes i dones que han canviat de classe i els efectes que això té sobre l'estructura de classes i les desigualtats de gènere.

1. En aquest article hem optat per utilitzar majoritàriament la classe social del pare com a indicador de la posició d'origen. Una de les crítiques que s'ha fet a la comparació de dues estructures ocupacionals de pares i filles és la gran diferència entre ambdues. El fet que ens interessi comparar les posicions de classe i no les ocupacions, fa que aquestes diferències perdin rellevància. L'excepció la tenim a la taula 3, on la posició de classe d'origen està construïda amb el model de classe de la dominació (la família d'origen es defineix en funció de la posició de classe més elevada, ja sigui la del pare o la de la mare).

3. Anàlisi de les taules de mobilitat de sortida i entrada²

La taula de mobilitat de sortida ens serveix per a observar el destí dels fills de les categories d'origen. Per exemple, observem quin ha estat el destí (la classe o ocupació) dels fills/filles dels empresaris/àries. La taula de mobilitat d'entrada ens serveix per a observar l'origen social de les categories de destí. Així, per exemple, s'observa de quin origen (classe o ocupació) provenen els empresaris/àries de la mostra.

El primer comentari sobre la taula 1 prové de la comparació entre els marginals de les classes de destí dels homes i les dones. Així, un dels factors que ens explica què passa a la taula és el fet que els fills de classes dominants doblen en percentatge els pares de classes dominants, la qual cosa obre possibilitats de mobilitat social ascen-

Taula 1
De pares a fills i filles. Taules de mobilitat de sortida.

Homes						
Fills Pare/mare	Dominant	Mitjanes	Treballadora	Total	% Files	N
Dominant	59,2	30,4	10,3	100,0	9,5	184
Mitjanes	27,9	43,1	29,1	100,0	26,2	506
Treballadora	12,8	28,3	58,8	100,0	64,2	1.239
Total	409	625	895		100,0	1.929
% Columnes	21,2%	32,4%	46,4%			

Dones						
Fills Pare/mare	Dominant	Mitjanes	Treballadora	Total	% Files	N
Dominant	31,9	41,3	26,8	100,0	10,0	138
Mitjanes	13,3	49,6	37,1	100,0	25,0	345
Treballadora	5,9	28,9	65,1	100,0	64,9	895
Total	143	487	748		100,0	1.929
% Columnes	10,4	35,3	54,3			

2. Aquest estudi explota les dades espanyoles del Projecte internacional d'investigació sobre estructura, consciència i biografia de classe, sota la direcció de Julio Carabaña. Aquest Projecte es va originar a la Universitat de Madison, sota la iniciativa d'Erik Olin Wright. Si bé les dades són ja antigues, de l'any 1991, l'interès de l'estudi radica més en la perspectiva i la manera de tractar les dades que en les mateixes dades. La mostra inicial era de 6.632 persones, reduïdes a 3.429 atès que només ens interessen les persones majors de 35 anys (per a una millor comparació entre les posicions de classe dels pares i dels fills i filles).

dent, fet que no passa amb les filles que mantenen un percentatge de dominants igual al del seus pares. Al mateix temps, trobem un 18 % menys de fills de classe treballadora que de pares en aquesta posició, quan per a les dones la diferència és només del 10 %.

L'altre tret que cal destacar és que la taula 1 ens mostra com en general la reproducció o la immobilitat social són la regla. La majoria de pares de classe treballadora i mitjana mantenen els fills i filles en la mateixa posició de classe, sobretot en el cas de les dones. Els pares de classe dominant també mantenen la majoria dels seus fills en la mateixa posició, però no els passa el mateix amb les filles. La majoria de les filles de pares amb classe dominant són de classe mitjana (41,3 %) i només el 31,9 % roman en la mateixa posició. Finalment, cal destacar que la mobilitat ascendent cap a posicions dominants es dona de manera més accentuada per als homes que per a les dones.

A la taula 2 podem observar quina és la composició de classe, pel que fa a l'origen, de les classes actuals de la mostra. Així, si bé la primera impressió que produeix l'observació de la taula és que homes i dones tenen les mateixes pautes de reclutament (o d'origen de classe), la comparació dels marginals ens obliga a replantejar-nos aquesta similitud. En el cas dels homes, la classe dominant s'amplia (en comparació amb la dels pares) el doble, i passa del 9,5 % de pares

Taula 2
L'origen de classe dels fills i filles. Taula de mobilitat d'entrada.

Homes					
Fills Pare/mare	Dominant	Mitjanes	Treballadora	% Files	N
Dominant	26,7	9,0	2,1	9,5	184
Mitjanes	34,5	34,9	16,4	26,2	506
Treballadora	38,9	56,2	81,5	64,2	1.239
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	1.929
N	409	625	895	1.929	
% Columnes	21,2	32,4	46,4		
Dones					
Fills Pare/mare	Dominant	Mitjanes	Treballadora	% Files	N
Dominant	30,8	11,7	4,9	10,0	138
Mitjanes	32,2	35,1	17,1	25,0	345
Treballadora	37,1	53,2	77,9	64,9	895
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	1.378
N	143	487	748	1.378	
% Columnes	10,4	35,3	54,3		

amb posició dominant al 21,2 % per als fills. Això produeix la possibilitat d'entrada de persones d'altres classes. Però en el cas de les dones no hi ha canvis en la magnitud de la classe dominant. L'entrada de dones d'altres classes es produeix com a conseqüència de la mobilitat descendent de les filles de la classe dominant.

4. Les vies d'accés i el manteniment en les posicions d'origen

La majoria d'estudis sobre mobilitat social s'han dedicat a l'anàlisi de les taules de mobilitat d'entrada i sortida (especialment entre classes), s'han centrat sobretot en el problema dels marginals i han obviat un dels factors claus en l'anàlisi de la reproducció social: els camins, les vies de manteniment o d'accés a les posicions socials. Aquest article defensa la idea que és precisament en aquestes vies d'accés on hi ha la principal diferència entre homes i dones. Així, és possible que molts dels estudis que conclouen que homes i dones tenen les mateixes pautes de mobilitat i que conseqüentment la classe, i no el gènere, és l'única variable que explica la reproducció o la mobilitat social, arribin a aquesta conclusió perquè se centrin només en els percentatges finals de mobilitat, sense tenir en compte el camí d'arribada a la meta.

Per a la construcció empírica de les classes d'aquest estudi, s'han utilitzat com a dimensions o criteris de construcció de les classes socials: la propietat dels mitjans de producció, el control, el coneixement i la simple venda de la força de treball. Amb l'objectiu d'analitzar les vies a través de les quals es *transmeten* les posicions de classe, hem reagrupat la categoria socioeconòmica a partir d'aquests criteris i s'han obtingut cinc grups: propietaris/àries, autònoms/mes, supervisors/res i directius/ives (el control), professionals i tècnics/iques (el coneixement) i empleats/ades (el treball).

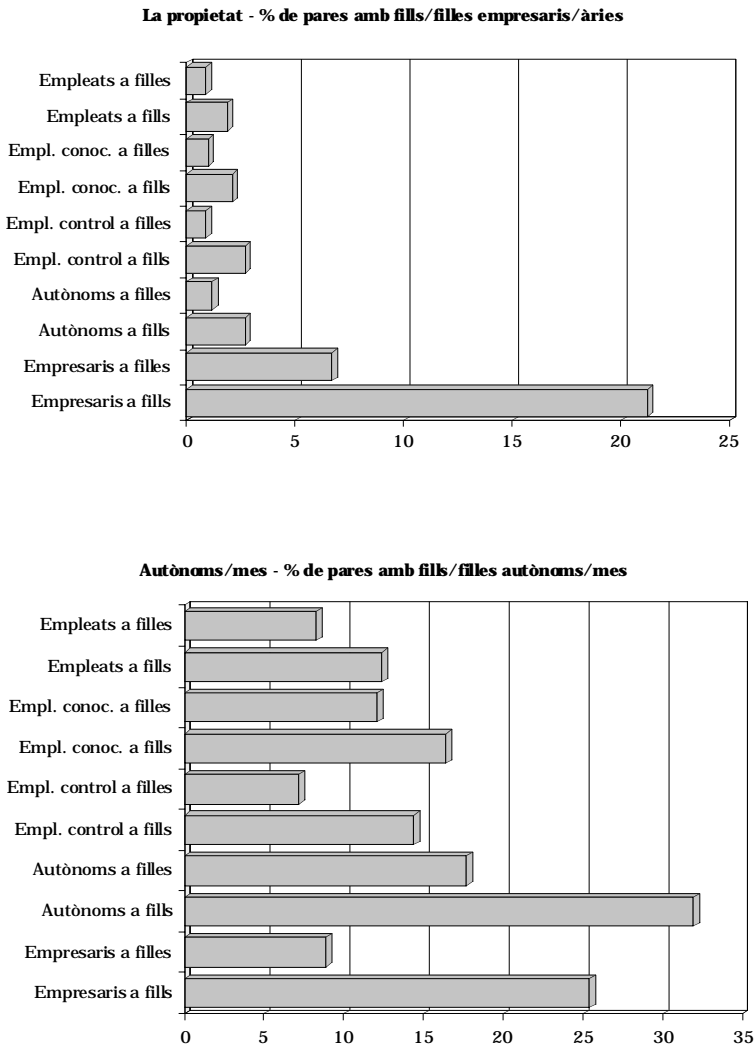
El gràfic 1 compara les posicions dels pares amb les dels fills i les filles per a cada una de les dimensions. Així, cada gràfic mostra el percentatge de pares d'una dimensió determinada amb fills i filles en cada un dels cinc grups.

Com veiem en el gràfic 1, la propietat³ és transmesa quasi exclusivament pels empresaris als seus fills i filles. La resta de grups té molt pocs fills i filles empresaris/àries. Encara que, si bé les filles

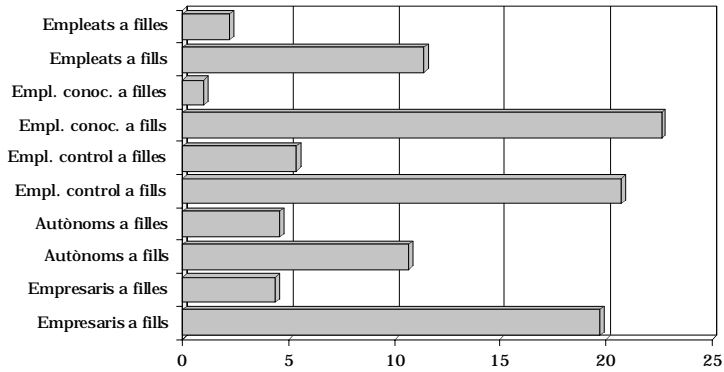
3. Quan parlem de *propietat* no ens referim a la transmissió directa de propietat (aspecte sobre el qual no tenim informació) sinó al percentatge de pares empresaris amb fills i filles empresaris/àries. Suposem, encara que no és més que una suposició, que els pares/mares empresaris/àries sí que transmeten propietat als seus fills i filles.

dels empresaris mantenen posicions d'empresàries en major proporció que els homes i dones de la resta de grups, pateixen, en comparació amb els seus germans, una discriminació considerable: els pares *transmeten propietat* especialment als seus fills i molt poc a les seves filles. Com mantenen les seves filles en les classes dominants o mitjanes? Com veurem després, a través de l'educació.

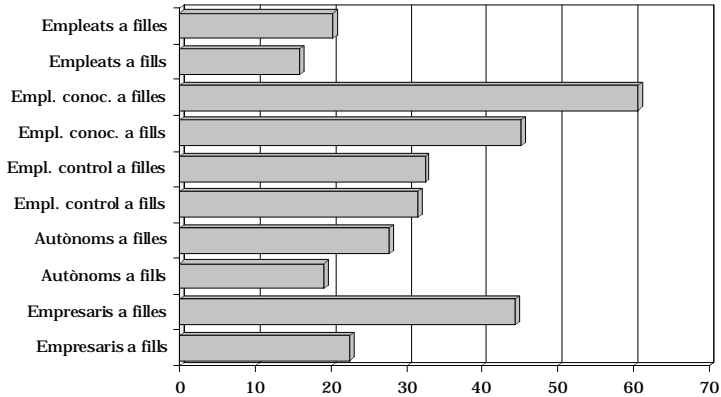
Gràfic 1. La transmissió de les dimensions de les relacions socials de producció.

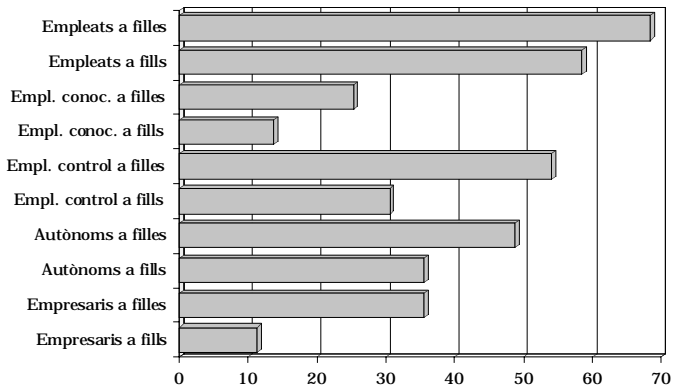
El control - % de pares amb fills/filles empl. control

El coneixement - % de pares amb fills/filles tècnics i professionals

Empleats/ades - % de pares amb fills/filles empleats/ades

El percentatge de pares amb fills autònoms és especialment acusat entre els mateixos autònoms i els empresaris. Si bé li segueixen els pares autònoms amb filles autònomes, les diferències amb els seus germans són, de nou, considerables. Entre la resta de grups sempre hi ha més pares amb fills autònoms que amb filles en aquesta posició.

Les feines de direcció i supervisió (control) estan destinades als fills de tots els grups i vetades a les filles. Els grup *empleats professionals* i el de *empleats control* són els que més fills tenen fent tasques de control, seguits molt a prop pels fills dels empresaris. Els pares que fan feines de control no mantenen les seves filles en aquest tipus de feina.

Després dels empleats, el grup que més es reproduïx o que més fills i filles manté en la seva mateixa posició és el de professionals i tècnics. El coneixement o les posicions que requereixen credencials educatives són *transmeses* molt acusadament pels pares en aquestes posicions. Així, el 60 % de les filles del grup *empleats-coneixement* es manté en aquesta posició, seguits dels seus fills i de les filles dels empresaris. En aquest últim cas, sembla que les filles dels empresaris utilitzin aquesta via quasi com l'única que els permet mantenir les seves posicions de classe.

El grup de pares *empleats* són el grup que més es reproduïx. La majoria dels fills i filles dels empleats segueix com a empleats o empleades, especialment les filles. Entre la resta de grups les filles són les que més acaben en posicions d'empleades, especialment entre els pares i mares que no mantenen les seves filles en les seves posicions: autònoms i empleats-control.

En definitiva, les trajectòries resultants estan construïdes tant per la classe d'origen com pel gènere. Tant els fills dels empresaris com els de la resta de grups dominants es mantenen en posicions dominants ja sigui a través de la propietat, el control, l'autonomia o l'educació, però aconseguen evitar el descens a posicions d'empleats. Les filles d'aquestes posicions dominants, les seves *germanes*, es mantenen menys que ells en les mateixes posicions de classe, i ho aconseguen quasi exclusivament a través de l'educació. Tenen, conseqüentment, més mobilitat descendent cap a posicions intermèdies i d'empleades.

Si comparem les dones, les filles dels empresaris i dels professionals i tècnics són les més privilegiades, les que més es mantenen en les seves posicions d'origen. Si la comparació es fa amb els fills dels empleats, les desigualtats per motius de classe tornen a primer pla. En aquest cas, estan més a prop dels seus germans que dels fills dels empleats. Sense oblidar que també entre aquests i les seves germanes les desigualtats de gènere tornen a ser rellevants.

Concloem, doncs, que les desigualtats de gènere afecten notablement els fills i les filles d'una mateixa posició social, si bé els destins de classe dels homes i les dones estan marcats, sobretot, pels seus orígens de classe.

5. Consideracions finals

En aquest article ens hem centrat exclusivament en la transmissió de les posicions de classe dels pares als seus fills i filles, considerant aquests últims en termes individuals.

Quines conclusions podem obtenir de l'anàlisi d'aquest tram de les trajectòries socials dels entrevistats/ades? La taula 3 recull en part (no considera les persones que mai no han estat ocupades) els principals fluxos entre les posicions d'origen i de destí. En aquest cas les posicions d'origen es construeixen a partir del model de dominació, és a dir, la classe d'origen ve definida per la posició de classe superior (del pare o de la mare).

La dada més sorprenent és precisament la que no apareix a la taula: hi ha moltes dones (el 26,8 % de les dones de la mostra) que mai no han tingut una ocupació i conseqüentment no tenen una posició de classe pròpia. Aquesta dada indica que homes i dones tenen trajectòries socials (de classe i no-classe) diferents. Si tenim en compte aquestes dones que no competeixen en el mercat de treball, com poden dir Erikson i Goldthorpe (1992) dir que el gènere no intervé en els processos de mobilitat social? No han pensat aquests

Taula 3
Classe d'origen (model de dominació) segons classe de destí dels fills i filles.

	Homes	Dones
Dominants estables	5,4	2,9
Dominants desc. a mitjanes	2,9	4,1
Dominants desc. a treb.	1,0	2,5
Mitjanes asc. a dominants	7,6	3,7
Mitjanes estables	11,8	13,5
Mitjanes desc. a treb.	7,9	11,0
Treb. asc. a dominants	7,6	3,5
Treb. asc. a mitjanes	17,8	17,2
Treballadores estables	38,0	41,7
Total	100,0	100,0
N	2.062	1.505

autors⁴ que la mobilitat ascendent de molts homes és deguda al fet que moltes filles de famílies de classe dominant són inactives? Creiem que les pautes de mobilitat social dels homes i de les dones s'han d'entendre de manera relacionada.

Les dades han mostrat que les famílies de classe dominant conserven la majoria dels seus fills en les seves mateixes posicions de classe, mentre que la majoria de les seves filles baixa a posicions de classe mitjana. En el cas de les famílies d'origen de classe mitjana, els fills experimenten més ascens a posicions dominants (7,6 %) que les filles (3,7 %), mentre que les últimes descendeixen a posicions de classe treballadora amb més freqüència que els primers. En el cas de les famílies de classe treballadora, la dada que destaca és l'estabilitat (el 41,7 % de les dones ocupen posicions de classe treballadora i tenen orígens de classe treballadora; el 38 % en el cas dels homes). Una altra dada rellevant és que els homes experimenten més mobilitat de llarg recorregut (passen de classe treballadora a dominant) que les dones.

Quines conseqüències es desprenen dels resultats d'aquest article pel que respecta a les relacions entre classe i gènere?

En primer lloc hem constatat que les posicions de classe que ocupen els homes i les dones no són les mateixes per a un mateix origen de classe. La diferència principal és que els homes aconsegueixen posicions de classe superior (ja sigui per manteniment o ascens), mentre que les dones són més propenses al descens.

En segon lloc, i relacionat amb l'anterior, aquestes diferències en les pautes de mobilitat entre homes i dones s'agreugen si tenim en compte que es produeixen en un període de mobilitat estructural. Els descensos de les filles de les famílies de classe dominant en un moment en què creixen les posicions de classe dominant evidencien la intervenció del gènere en els processos d'estructuració social. Així, per exemple, un dels aspectes més destacats de l'anàlisi de les nostres dades és que els homes amb orígens de classe mitjana i treballadora *pugen* a ocupar posicions que perden les dones amb orígens de classe dominant.

I, en tercer lloc, si bé la classe d'origen continua marcant la pauta general dels processos de mobilitat/immobilitat social, la transmissió de les mateixes posicions de classe de les famílies d'origen als seus fills i filles es produeix de manera diferent en funció del gènere.

4. Si bé ens referim a Erikson i Goldthorpe (1992) perquè justifiquen de manera explícita la irrellevància del gènere en l'estudi de la mobilitat social, pretenem fer referència a totes les investigacions que *implícitament* exclouen les dones de l'anàlisi de l'estructura de classes.

Els homes i les dones accedeixen a posicions de classes mitjanes i dominants, o s'hi mantenen, a través de camins diferents: el capital, el control (direcció i supervisió) i les credencials educatives com a formes d'ascens o manteniment per als homes; les credencials educatives com a única forma per a les dones.

Bibliografia

- ABBOTT, Pamela; PAYNE, Geoff (1990). «Women's Social Mobility: The Conventional Wisdom Reconsidered». A: PAYNE, Geoff; ABBOTT, Pamela. *The Social Mobility of Women: Beyond Male Mobility Models*. Hamshire: The Falmer Press.
- ABBOTT, Pamela; SAPSFORD, Roger (1987). *Women and Social Class*. Londres: Tavistock Publications.
- BAXTER, Janeen (1992). «Las mujeres y el análisis de clase: una perspectiva comparada». *Política y Sociedad*, núm. 11, p. 85-97.
- BERTAUX, Daniel; BERTAUX-WIAME, Isabelle (1988). «Le patrimoine et sa lignée: transmissions et mobilité sociale su cinq générations». *Life Stories/Récits de vie*, núm. 4, p. 8-26.
- BORDERIAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Carmen (comp.) (1994). *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona: Icaria-Fuhem.
- CACHÓN RODRÍGUEZ, Lorenzo (1989). *¿Movilidad social o trayectorias de clase? Elementos para una crítica de la sociología de la movilidad social*. Madrid: CIS-Siglo XXI.
- CARABAÑA, Julio (ed.) (1995). *Desigualdad y clases sociales. Un seminario en torno a Erik O. Wright*. Madrid: Fundación Argentaria; Visor Distrib.
- CROMPTON, Rosemary (1994). *Clase y Estratificación. Una introducción a los debates actuales*. Madrid: Tecnos.
- DEX, Shirley (1987). *Women's occupational mobility*. Londres: Macmillan Press.
- (1991). *La división sexual del trabajo*. Madrid: Ministeri de Treball i Seguretat Social.
- EDGE, Stephen (1993). *Class*. Londres: Routledge.
- ERIKSON, Robert; GOLDTHORPE, John H. (1992). *The Constant Flux*. Oxford: Clarendon Press.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta (ed.) (1993). *Changing Classes. Stratification and Mobility in Pos-Industrial Societies*. Londres, SAGE.
- GOLDTHORPE, John H. (1980-1987). *Social mobility and Class Structure in Modern Britain*. Londres: Clarendon Press.
- (1983). «Women and Class Analysis: In Defence of the Conventional View». *Sociology*, vol. 17, núm. 4, p. 465-488.
- (1984). «Women and Class Analysis: a Reply to the Replies». *Sociology*, vol. 18, núm. 4, p. 491-499.
- GOLDTHORPE, John H.; PAYNE, Clive (1986). «On the Class Mobility of Women: Results from Different Approaches to the Analysis of Recent British Data». *Sociology*, vol. 20, núm. 4, p. 531-555.
-

- GONZÁLEZ, Juan Jesús (1992). «La construcción empírica de las clases». *Política y Sociedad*, núm. 11, p. 99-122.
- HALSEY, A. H.; HEATH, A. F.; RIDGE, J. M. (1990). *Origins and Destinations. Family, Class, and Education in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- MIGUÉLEZ, F.; GARCÍA, T.; REBOLLO, O.; SÁNCHEZ, C.; ROMERO, A. (1997). *Desigualtat i canvi*. Barcelona: Proa-UAB.
- RODRÍGUEZ MENES, Jorge (1993). «Movilidad social y cambio social en España». *Reis*, núm. 61, p. 77-125.
- SAUNDERS, Peter (1990). *Social Class and Stratification*. Londres: Routledge.
- SCASE, Richard (1992). *Class*. Buckingham: Open University Press.
- SCHADEE, H. M. A.; SCHIZZEROTTO, A. (1990). «Processi di mobilità maschili e femminili nell'Italia contemporanea». *Polis*, V, núm. 1, p. 97-139.
- STANWORTH, Michelle (1984). «Women and Class Analysis: A Reply to John Goldthorpe». *Sociology*, vol. 18, núm. 2, p. 159-170.
- TORNS, Teresa (1991). «Trabajo, mujer y clase obrera». A: *Clase Obrera y trabajo hoy*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar (1987). «Entorn dels conceptes de dona i treball a Catalunya». A:
DA [s.a.]. *Visió de Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- WALBY, Sylvia (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Blackwell Publishers.
- WRIGHT, Erik Olin (1992). «Reflexionando, una vez más, sobre el concepto de estructura de clases». *Zona Abierta*, núm. 59/60, p. 17-125.